

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA HOLBÆK AMT

HISTORISKE AARBØGER XX

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR HOLBÆK AMT

VI BINDS I AARG.

1926

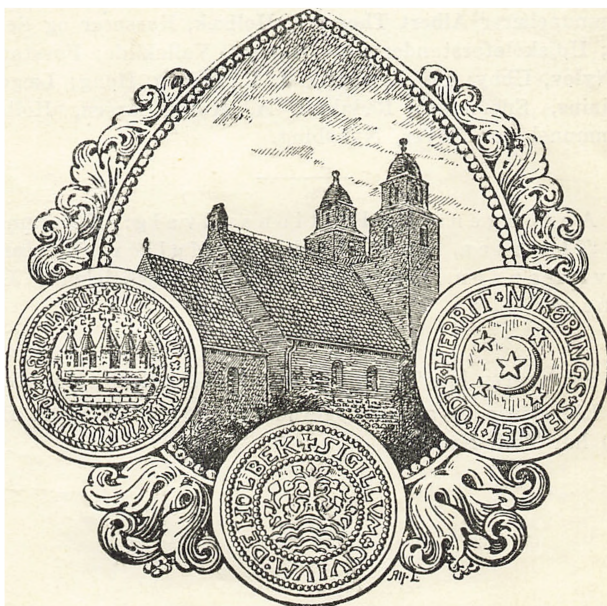
I KOMMISSION HOS P. HAASE & SØN
HOLBÆK AMTSTIDENDES BOGTRYKKERI

FRA HOLBÆK AMT

HISTORISKE AARBØGER XX

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR HOLBÆK AMT

VI BINDS I AARG.

1926

I KOMMISSION HOS P. HAASE & SØN
HOLBÆK AMTSTIDENDES BOGTRYKKERI

HISTORISK SAMFUNDS STYRELSE

Kredslæge **J. S. Møller**, Kalundborg, fung. Formand;
Kommunelærer **Albert Thomsen**, Holbæk, Kasserer og Sekretær;
Højskoleforstander **Povl Hansen**, Vallekilde; Forstander **J. Nylev**, Uby;
Højskolelærer **J. P. Jensen**, Høng; Læge **E. Tulinius**, Snertinge;
Redaktør **A. Kofod-Larsen**, Holbæk; Kommunelærer **Meyer**, Nykøbing.

Aarbogens Redaktionsudvalg: Kommunelærer **Thomsen**, Fmd., Kredslæge **Møller**, Forstander **Povl Hansen**,
Forstander **Nylev**, Højskolelærer **J. P. Jensen**.

Sekretæren har Telf. Nr. 598, „Bjelkes Hus“, Holbæk.

Ekspeditionen af Aarbøgerne (Frk. **Signe Wiggers Hansen**) har Telf. Nr. 557.

INDHOLD

August F. Schmidt: HELLIGE KILDER I HOLBÆK AMT	Side 5
---	--------

Jomfrukilderne i Soderup S. 11, Hellig Kilde i Tostrup S. 13, Helligkors Kilde i Ondløse S. 13, St. Laurentii Kilde i Ondløse S. 16, St. Laurits Kilde i Stenlille S. 16, Nykilde i Udby, Lettekilden i Hagested og St. Gunnilds Kilde i Hjembæk S. 18.

— H j e m b æ k K i l d e m a r k e d S. 19—23.

Jomfruens Kilde i Mørkøv S. 23, Hellig Kilde i Reerslev S. 24, Lunde Kilde, St. Helene Kilde og Esterkilde i Ruds Vedby S. 25, Ravnehullet i Ørslev, Helligkilde i Finderup, St. Laurentii Kilde i Refsnæs S. 25, Kongskilder i Aarby, Hellig Kilde i Svalle-
rup og St. Søren's Kilde i Holmstrup S. 26, St. Karen's Kilde i Højby S. 28, Thores Kilde v. Nykøbing S. 29, St. Johannes Kilde i Asnæs, Korskilden i Faarevejle S. 30.

S a m s ø. Helligkors Kilde i Tranebjerg S. 30, Korskilde i Nordby S. 32.

Meddelelser:

Grev Brockenhuus-Schack fratræder som For- mand	Side 35
Historisk Samfund i 1925	Side 37
Regnskabsoversigt	Side 40

HELLIGE KILDER I HOLBÆK AMT

Af August F. Schmidt, Assistent i Dansk Folkemindesamling.

Ved en hellig Kilde forstås en Kilde, der besøgte til bestemte Tider af syge og sunde Mennesker, fordi man havde den Tro, at Kilden var i Besiddelse af helbredende Egenskaber og gemte underfulde Kræfter i sig. Grundlaget for denne Tro på visse Kildevælds undergørende Kræfter, synes at være Kildens oplivende Kraft: medens Vandet i Åer og Søer ved Sommertid er lunkent af Solens Varme og ikke mere end lige slukker Tørsten uden at give Mennesket nogen Nydelse, er Kildens Vand, selv i den varmeste Sommertid, iskoldt og kan på Mennesker, der ikke er vant til at drikke Kildevand, virke på en næsten berusende Måde; man føler sig oplivet og mere livskraftig end før. Kildernes Beliggenhed havde også sin Indflydelse på, at denne eller hin Kilde blev anset for at være i Besiddelse af særlige Kræfter, således hvis f. Eks. Kilden fandtes på en gold Skrænt eller Mark, men ved sit Væld fik Græs til at gro frodigt i sine nærmeste Omgivelser; dens Livskraft og forfriskende Evne trådte da umiddelbart set klart frem for Dagen. Flere Kilder er måske blevne betragtede som hellige, fordi de lå nær et Helligsted, et hedensk Hov, der senere er blevet en kristen Kirke. Det viser sig nemlig, at mange af vore gamle Landsbykirker findes på det oprindelige hedenske Helligsted Plads, til hvilken hyppigt hørte en Offerkilde. Da Danmark blev kristnet, blev det gamle Hov ombygget til en

kristen Kirke, og den hedenske Offerkilde blev så til en kristen Helgenkilde. I den katolske Middelalder stod de hellige Kilder i høj Anseelse. En Mængde af dem blev viiede til Helgener og Helgeninder (i Holbæk Amt: St. Laurentii (= St. Lauritz), [3] St. Søren, St. Johannes, St. Poul, St. Gunnild, St. Karen), ligesom flere Kilder fik Navne med bestemt kristeligt Præg (fra H. A.: Hellig Kors Kilde, [2], Korskilden, Korskilde). En Del Kilder bærer Navne efter Personer (oftest kendt gennem Sagn), hvis Hellighed man — kirkeligt set — bør tvivle om (fra H. A.: Jomfrukilderne, Jomfruens Kilde, Helenes Kilde, Esterkilde, Thores Kilde), og atter andre Kilder benævnes blot »hellig Kilde« (i H. A. 4). Endelig er der Kilder, hvis Hellighed man ikke kan bestemme ud fra deres Navne alene, og hvortil der tillige ejheller knytter sig almenkendte »Hellighedstræk«, men da der kendes et eller andet Træk af historisk eller folkloristisk Interesse i Forbindelse med disse Kilder, skal de dog — i dette Tilfælde for Holbæk Amts Vedkommende — fremføres i den følgende Kildeliste. Deres Navne er: Nykilde Brønd, Lettekilden, Hundekilden, Lunde Kilde, Ravne-Hullet, Kongskilder [2]. — I Middelalderen byggedes tit Kapeller nær ved Kilderne; thi efter et Kildebesøg følte Menneskene ofte Trang til ved Bønner og Gaver at takke Gud og bede om Helbredelse for Sygdom og Smerte, og for at disse Mennesker kunde have et Hus at bede i — og muligvis overnatte i —, byggedes der Kapeller nær ved mange af de hellige Kilder. Disse Kildekapeller var ofte små og tarvelige, men derfor kunde under deres Tag de lidende Mennesker ligefuldt bede deres inderlige Bønner til

»Guds fromme Moder« eller til Kildens Helgen, med den dybeste Tro på Hjælpen og med stærk Trang til i den tunge Tid at opleve Underets Nåde.

Med Reformationens Indførelse i Danmark 1536 begyndte der en vanskelig Tid for de hellige Kilder, idet Reformatorerne betragtede Kildebesøgene som »papistisk Afguderi«, og derfor skulde man søge at påvirke Folk således, at de tabte Troen på Helligkilderne. Men alt, hvad Hans Tavsens, Peder Palladius o. fl. sagde af ondt om Kilderne, gjorde ikke Indtryk paa Befolkningen. Lige fra Kongen til de allerfattigste besøgte man Helligkilderne. Den urgamle Tro på de udvalgte Kildevælds helbredende Evne lod sig ikke udrydde ved Kirkebud fra oven eller fordi der var kommet en ny Kirkelære til Landet. Nej, Menneskene blev ved at besøge Helligkilderne helt til den nyeste Tid, da den bedre Hygiejne, den hyppigere Brug af Læger og den højnede Almenoplysning i Forening undergravede Troen på dem.

Vi skal nu høre lidt om Kildebesøgstiden og Kildeskikkene. I den folkelige Bevidsthed var det i Regelen kun en enkelt Dag (Aften) om Året, at hver Kilde besad sin helbredende Kraft. Hovedbesøgstiderne ved Helligkilderne var enten Valborg Aften (30. April) eller St. Hans Aften (23. Juni); altså med Tilknytning til de ældgamle hedenske Forårs- og Midsommerfester. Kun sjældnere knytter Besøgstiden sig til Helgendage, hvilket må være en Levning fra Katolicismen. Kildebesøg på Helgendage findes alle i Sommertiden — med en enkelt Undtagelse. Besøg ved Kilder Valborg Aften kendes i Danmark kun fra visse jyske Egne, især Egnen imellem Århus og Randers. Derimod kendes St. Hans-Besøg fra hele Danmark,

og andre Besøgstider er ejheller opgivne fra Holbæk Amt. Mange Skikke knyttede sig forøvrigt til St. Hansfesten, det kristnede Navn på den gamle hedske M i d s o m m e r f e s t, der i kristelig Tid henførtes til Johannes Døbers Fødselsdag, 6 Måneder før Jesu Fødselsdag, og det er Døberens Navn, vi har i Navnet St. Hans. I Midsommeraftenen brændte man Blus, og man plukkede ni Slags Urter, der gemtes som Middel mod alskens ondt — eller man samlede blot i Almindelighed »St. Hans Urter« (Bynke, Perikon, Baldersbrå, St. Hans Løg o. s. v.). Af St. Hansurtens Vækst i Bjælken kunde de unge Piger skønne over Kærlighedslykken i det kommende År. D u g g e n havde også en særlig Kraft St. Hans Aften; men det var dog K i l d e v a n d e t, der havde den største Kraft denne Aften, og det, der havde den største Kraft denne Aften, og som da var det virkningsfuldeste Led i Naturdyrkelsen. Syge og svagelige Mennesker kom, måske kørende i en dårlig træakslet Vogn, forspændt med sindige Stude eller udasede Heste, til Kilderne, hvor der udfoldede sig et rigt og mangeartet Liv i den disede Sommernat. Skikke skulde overholdes og Oftefergaver gives, Bønner blev bedt til en from Helgen eller til Vorherre selv. En Kilderejse var en stor Oplevelse for Deltagerne. For de raske var det alt det nye og uvante, de fik at se, som gav Anledning til Samtale længe efter, og til, at de drog til Kilden næste År igen; thi der var meget at se og opleve på sådan en Kilderejse, idet der jo ved selve Kilden var forsamlet en hel Del Mennesker — og hvor Mennesker periodisk samledes i Mængde, opstod der næsten altid et M a r k e d, og således må vi da tænke os, at Kildemarkederne er opståede. Fra en ringe Begyndelse er der efterhånden fremstået et

Krammarked med Tilbehør, hvilket i visse Egne var en årlig tilbagevendende Storbegivenhed. I Holbæk Amt var således Hjem bæk og Holmstrup Kildemarkeder meget ansete og havde Deltagere og Handelsfolk endog meget langt borte fra. Vi skal senere (S. 18 ff.) nøjere høre om Hjembæk Kildemarked.

For de syge gjaldt det jo om at vinde det tabte Helbred tilbage; det var vigtigere end at komme til Marked. Man skulde først og fremmest vaske det syge Sted i friskt Kildevand. En Sygdom, der hyppigt blev helbredt ved Vaskning i en hellig Kilde, var Øjensygdom. Når et Barn med dårlige Øjne blev ført fra et mørkt og tilrøget Hus ud i den friske, milde Sommerluft og fik Materie og Snavs vasket bort fra disse, skulde dette nok hjælpe på Synet. Hvor meget Kildebesøgene hjalp mod de forskellige Sygdomme, Kilderne søgtes for, kan vi naturligvis ikke sige noget bestemt om, men i mange Tilfælde må vi gå ud fra, at et Bad i det friske Kildevand må have haft den øjeblikkelige helbredende Virkning, som det foran er nævnt ved Øjenbad, hvilket dog sikkert er blevet betragtet som en erfaret Selvfølgelighed af de besøgende. Man må dog lægge Hovedvægten på det psykiske, idet Troen på den hellige Kildes Helbredelsesevne sikkert ofte har udrettet mere end selve Vaskningen. Og da det jo kun var en eller et Par Gange om Året, Kilderne besøgtes, kunde der jo ikke blive Tale om nogen virkelig Helbredelse ved Kildebesøget, hvis det var en alvorlig Sygdom, man søgte Hjælp mod.

Efter Kildebesøget ofredes til Kilden, hvis Besøget skulde hjælpe. Man ofrede Mønter, Knapper, Tøj, Stokke, Krykker, Skeer, Æbler, Blomster, Menneskehår og Pot-

ter. Potterne, der kastedes ved Kilderne, blev dog ikke henslængte som noget egentligt Offer, men de kastedes, fordi det var en almindelig Tro, at man ved Kildebesøget skulde benytte en ny, ubrugt Potte til at øse Vandet op af Kilden med. Når dette var besørget, kastede man Potten på Jorden tæt ved Kilden (undertiden i selve Kilden), helst så hårdt, at Potten gik itu. Af denne Grund fandtes der da også i Læssevis af Skår ved mange af de hellige Kilder, og ved Kildemarkederne havde Pottehandlerne rivende Afsætning. Et moderne Sidestykke til de primitive Ofringer af Mønter, Nåle o. s. v. til Kilderne var Kildeblokkene, der blev opstillet ved mange hellige Kilder. I disse Blokke kunde Gæsterne ofre deres »milde Gaver«, hvilke almindeligvis kom Sognets Fattigfolk til gode. Det var især de praktiske lutherske Præster, der i det 17. og 18. Århundrede opstillede Kildeblokkene; thi igennem Offergaverne i Blokkene kunde Kildebesøgene også komme Sagnet i al Almindelighed til Gode.

Kildebesøgene og alt, hvad dertil hørte, var en ejendommelig levende Rest af en Tro, hvis Rødder rakte tilbage til den hedenske Oldtid. Gennem de mange Århundreder blev Mennesker, der var i Våde, ved at besøge de udvalgte Kildevæld, som de gamle havde så stærk en Tro til, og som Sagnene fortalte var viiede til en hellig Mand eller Kvinde, eller som var fremsprunget, hvor et uskyldigt Menneske havde lidt Døden. Denne Tro på de hellige Kilder har holdt sig enkelte Steder til omkring År 1900. Efter dette Aar kan man vistnok sige, at Helligkildernes Saga er ude, men endnu lever der dog gamle Mennesker, der har besøgt en hellig Kilde i deres Barndom, og som tror fuldt og fast på dens Kraft.

I det følgende skal vi så i kortfattet Fremstilling høre, hvad Materialet om de hellige Kilder i Holbæk Amt har at meddele os. Kilderne vil blive nævnt i samme Rækkefølge som Sognene i Traps »Danmark«.

Jomfrukilderne (Merløse Herred, Soderup Sogn) findes i »Skidenenge«, et kilderigt Jordsmon ved Elverdamså på Grænsen mellem Soderup Sogn i Holbæk Amt og Hvalsø Sogn i Københavns Amt nær ved Kallundborgjernbanen. Til disse Kilders Oprindelse knytter sig Sagnet om »Truels Døtre«¹⁾, der blev dræbt paa Vej til Froprædiken i Soderup Kirke af 3 Røvere. Da Pigerne blev overfaldne, raabte Røverne til dem:

»Vil I være tre Røvers Viv
eller lade jeres unge Liv!«

Pigerne svarede hertil:

»Før vil vi lade vort unge Liv,
førend vi bliver Røvers Viv!«

Over dette Svar blev Røverne rasende, de slæbte de to af Søstrene tæt hen til Åen, hvor de blev dræbte. Den tredje undslap og fik sig skjult i noget Krat, men Røverne fandt hende snart, og hun blev også dræbt. Samme Dag kom de tre Røvere forklædte som Handelsmænd til Pigernes Forældres Gård og bad om Mad og Drikke. Da de var ved at gå, fremtog de en Sølvspændesko og vilde give den som Betaling for Maden, men Moderen kendte Skoen, der var hendes ældste Datters, og råbte ud, at der var Røvere på

¹⁾ Danmarks gamle Folkeviser Nr. 338 (c: DgF.).

Gården; men før der kom Folk til, var disse borte. Man fandt Døtrenes Lig, og da man løftede dem op, sprang tre Kilder frem på de Steder, hvor deres Ho-

Jomfrukilderne i Soderup.

(Fot. i Dansk Folkemindesamling af Th. B. Bang.)

veder havde hvilet. Forældrene tog dette som et Tegn på, at de var gået ind til et evigt Liv. Der blev søgt efter Røverne, man fandt de to yngste, som blev henrettede. Den ældste flakkede længe om, tilsidst fandt man ham i »Skidenenge«. Han kom for Retten og blev udspurgt om, hvor længe han havde været Røver. Han svarede, at han engang som Dreng havde været hos nogle Folk, der hed Troels og Kirsten. Det opklaredes nu, at det var hans Forældre, hvis tre Sønner blev røvede fra dem som Børn. De tre Røvere havde altså myrdet deres tre Søstre. Da Forældrene hørte dette, døde de af Sorg. Røveren viste

stor Anger, og man vilde benåde ham, men han forlangte at lide sin Straf og blev da også henrettet.¹⁾ Sagnet om Truels Døtre er kendt over hele Danmark, og knyttes bl. a. til 6 hellige Kilder. Folkevisen »Hr. Truels Døtre« er kendt både i Sverig²⁾ og Danmark, men i DgF. er Visen ikke nævnt i Forbindelse med Jomfrukilderne i Soderup. Det er de yngre Former af Visen, der har Oplysningen om, at Ugerningsmændene er Jomfruernes Brødre.

Ved Jomfrukilderne holdtes Kildemarked d. $\frac{23}{6}$. Folk kom langvejsfra, og der var en livlig Handel. Man drak eller købte Vandet. Ved Kilden, der var omgivet af et Brøndværk, var rejst en Kildeblok, hvori lagdes Gaver. I tre af Nabogårdene var der Dans hele Markedsnatten. 1855 forbød Herredsfogeden Kræmmere at indfinde sig til Markedet — og at opslå Telte dér. 1867—68 ophørte Markedet³⁾.

Hellig Kilde (Merløse Herred, Toststrup Sogn) har været ved Søtofte⁴⁾.

Hellig Kors Kilde eller Korsets Kilde (Merløse Herred, Ondløse Sogn) ved Kongsdal i Enghaven nær Kildegård, er nu en almindelig Brønd, men var forhen en meget besøgt Lægedomskilde. Om Kildens Oprindelse meddeles følgende Sagn (fra 1664): En adelig Jomfru, der led af et svækket Syn, så i Drømme en skøn Yngling, der pålagde hende at gå hen til det Sted, hvor Kilden var, og vaske sig i dens Vand; thi så vilde hun blive helbredt. Dette skete, og til Minde herom blev rejst tre Jernkors ved Kilden. Disse forblev i mange År urørte, indtil en

¹⁾ DFS. 1906/31: 242. Opt. 1919 af Hans Hansen, Vig, fort. af Karen Lundberg, f. 1846; = E. T. Kristensen: Danske Sagn IV, Nr. 1248.

²⁾ Sverker Ek: Den svenska Folkvisan, 87 f.

³⁾ Holbæk-Posten $\frac{1}{2}$ 1893. Fot. i DFS.

⁴⁾ Trap⁴ II, 459.

Abbed fra Antvorskov — imens Ondløse hørte til dette Kloster — vilde flytte Korsene til en Klosterkirke. Abbeden måtte selv flytte Korsene, da hans Tjenere ikke turde, men under dette Arbejde brækkede han Halsen. Vrede herover rev Tjenerne Korsene op og bragte dem til en Kirke, hvor de blev opbevarede. Men Almuen skal senere have brugt Stedet til Gudstjeneste.

Da Kristian 4. som ung var i Besøg på Tygestrup hos Frederik Reedtz, hørte han Fortællingen om Korsene, der ikke kunde flyttes. Han rettede et Slag med sit Sværd mod det ene af disse, men Sværdet, der havde tilhørt de fire foregående Konger, sprang itu. Herover blev Kongen vred og befalede, at Korsene skulde omstyrtes, hvilket også skete, men Dagen efter var de alle sat på Plads igen¹⁾. Dette Sagn maa i Virkeligheden være sammenkædet af to Sagn; thi Slutningen (Fortællingen om Kr. 4.) hænger ikke sammen med Begyndelsen, hvor det jo berettes, at Tjenerne førte Korsene til en Kirke.

I Resens danske Atlas meddeles foruden ovenanførte Sagn, at en Spotter vaskede sin Hests syge Øje i Kildens Vand; Hesten blev helbredt på det dårlige Øje, men blev blind på det andet. En, som vilde vise Kilden sin Foragt ved på uhøvisk Måde at gøre den uren, blev grebet af Vanvid, inden han kunde udføre sit Forsæt. 1736²⁾ meddeles, at Kilden besøgtes d. 23/6, men Meddelelsen tror ikke på, at der er sket Undere ved Kilden, og det »var at

¹⁾ Thott 1414⁴⁰, 12 ff. (Kgl. Bibl.) [Resen I, 66. Dän. Bibl. II, 56, 100. Thiele: Danske Folkesagn² II, 28; E. T. Kristensen: Danske Sagn III, Nr. 1133]; jfr. Estrup: Tygestrup 1838, 26, 72, 87.

²⁾ Kall 371⁴⁰ (Kgl. Bibl.); jfr. Hofman VIII, 278 [Danske Atlas VI, 177] Adresseavisen 1763 Nr. 134.

ønske, Kilden blev gienkast«. 1664 meddeles, at der holdtes Kildemarked d. $\frac{23}{10}$ på St. Søren's Dag. Estrup meddeler 1838, at det holdtes d. $\frac{23}{6}$ St. Hans-aftensdag, og 1907 oplystes, at mange Mennesker havde været med til Ondløse Kildemarked¹⁾, der holdtes lige til Halvfjerdsernerne i afvigte Århundrede. Tæt ved Kilden står en gammel Bøsse, der med svære Beslag er naglet til én i Jorden nedsat Planke. Kilden er »plankehegnet og indrammet af brede bøge, som kilden i Lundbyes tegning til Kaalunds fabler²⁾).

Det er om Hellig Kors Kilde, V a l d e m a r R ø r d a m har skrevet et stemningsfuldt Digt³⁾, hvori det bl. a. hedder:

»Mellem Præstelundens Popler
under Svaleurt og Nælder
høres, underlig beklemt,
Lyden af et Vand, der bobler,
af et Væld, der halvkvalt vælder,
svagt — bedrøvet — gemt og glemt.«

»Ingen hører Sagnets Susen.
Ingen veed, hvad Kilden gemmer
dybest under Løv og Dynd.
Nej. Thi hundred År, og tusend,
tyssed ved de fjerne Stemmer;
blot at lytte var en Synd.«

»Tunge Guldkors, Rosenkranse,
Helgenfaner har den spejlet. —
Under Jævndøgns Månehorn
såe den hvide Præster danse;
på dens egen Sølvstrøm sejled
offerdryset, Frejrs Korn.

¹⁾ Nykb. Dgbl. 11/7, 1907.

²⁾ H. V. Clausen: Fra Holbæk Amt 1918, 172 f. Trap¹ II, 463. Fot. i DFS.

³⁾ Den gamle Præstegård 1917, 39 ff.

»Her var Vældet, her var Viet.
 Drotten, Bonden og den Syge
 drak og læskedes derved.
 Her blev Kvindens Foster friet
 for at frygte Troid og Gyge.
 Her fandt selv en Fredløs Fred.

»Her kom Folket for at dyrke,
 samlet, alle Kræfters Kilde,
 snart med Offer, snart med Fest.
 Kilden lægte; den gav Styrke;
 den gav Alt, hvad Hjertet vilde
 dybest, underligst og bedst.«

»»Børn af dem, jeg hjalp og frelste,
 og som takked mig med Tårer —
 har I glemt mig i min Grav?
 Mig, som dog er Byens ældste,
 før dens Kirke, før dens Gårde —
 mig, som alt er voxet af?««

»Intet Svar. Blandt Lundens Popler
 under Svaleurt og Nælder
 høres underlig beklemt
 Lyden af et Vand, som bobler,
 af et Væld, der halvkvalt vælder —
 Helligkilden, gemt og glemt.«

St. Laurentii Kilde (Ondløse Sogn) i Skoven ved Ulkestrupvejen, må vist være identisk med den hos Estrup¹⁾ nævnte »gode Kilde« ved Fonden af Leedsbjerg tæt ved »Korsets Kilde«. Endnu på Estrups Tid o. 1840 efterlod Kildegæsterne Trækors o. lign. som Offer og Tak til Kilderne for Helbredelse. — Samtidig med, at man søgte Sundhed ved de hellige Kilder, valfartede man til St. Laurentii Kirke i Ondløse.

St. Lauritz Kilde (Merløse Herred,

¹⁾ Tygestrup, 87 [Thott 1414, 21].

Stenlille Sogn) fandtes ved Saltofte. J. H. Larsen nævner ca. 1835 i en utrykt Indberetning¹⁾, at der ved Saltofte findes to Kilder: B r u n s og B r ø n s Kilder, begge med ypperligt Vand. Selv i varme Somre blev de ikke tørre, men om nogen af disse Kil-

Hellig Kors Kilde i Ondløse.

(Fot. i Dansk Folkemindesamling af Th. B. Bang.)

der er identiske med den hos Thurah²⁾) og Pontopidan³⁾) nævnte St. Lauritzs Kilde, er vist vanskeligt at afgøre. Dog fortæller J. H. Larsen, at den

¹⁾ Afskr. i DFS. 1906/31.

²⁾ Thurah 1755 I, Bl. 215.

ene Kilde — ifølge Tradition — skal være mineralsk og kaldtes i den katolske Tid St. Lauritzs Kilde. Kirken skal være indviet til St. Laurentius. Til omkring 1870 valfartede syge til denne Kilde. Hos Pontoppidan¹⁾ og i Trap²⁾ nævnes, at her holdtes Kildemarked.

Ny kilde Brønd (Tudse Herred, Udby Sogn) var et stensat Kildevæld på Løserup Bymark. Denne Brønd skal i gamle Dage have været agtet som hellig — meddeler Sognepræst Johan Katrup (1792—1835)³⁾.

Lettekilden (Tudse Herred, Hagested Sogn) fandtes på Avdebo Mark. 1909 meddeles, at denne Kilde tidligere var berømt⁴⁾. Hundekilden (samme Sogn) fandtes ved Hundekildehus på Avdebo Mark (1909). I Danske Atlas⁵⁾ nævnes, at der findes to Kilder på Marken i Hagested Sogn. Det er vel nok nævnte to.

St. Gunnilds Kilde (Tudse Herred, Hjembæk Sogn) fandtes ved Foden af »Gundelsbjerg« (Gunnildsbjerg), Kildebjerg eller Kildebakken. Man prøvede engang på at grave ca. 40 Alen højere oppe, og der strømmede straks Vand ud⁶⁾. Denne Gravning kan måske have forårsaget, at der blev to hellige Kilder ud af det; thi Lars Andersen⁷⁾ oplyser, at på »Kildebakken i Hjembæk har der været to Kilder«. Hofman meddeler⁸⁾, at en Jomfru Gundel, skal være blevet myrdet der på Bakken. St. Gunnilds Kilde ansås for hellig og besøgte St.

¹⁾ Danske Atlas VI, 178.

²⁾ Trap⁴ II, 468.

³⁾ DFS. B 26: 261.

⁴⁾ DFS. 1906/31: 263.

⁵⁾ VI, 182.

⁶⁾ Fra Holbæk Amt 1922, 83.

⁷⁾ Folkeliv i Skippinge og Tudse Herreder 1922, 33.

⁸⁾ VIII, 306. X (App.), 75. Danske Atlas VI, 184.

Hans Aften. St. Hans Nat sov man ved Kilden. Ca. 1765¹⁾ bekostede Sognepræsten en Blok opstillet ved Kilden, hvori de besøgende kunde ofre en Almisse til Sognets fattige. Ved denne Helligkilde holdtes det berømte Hjembæk Kildemarked, om hvilket der findes flere Optegnelser fra den nyeste Tid efter gamle Folk, som har været med til dette Marked. En Beretning²⁾ oplyser, at der årlig holdtes tre Kildemarkeder, men det ved St. Hans Tid var det største og bedste.

»Der var jo ikke mange Fester den Gang, og det var saadan et godt Sted at træffe Venner og Bekendte paa. Man kom jo langvejs fra. Hjemme fra Loftsvinduet kunde vi se de hvide Telte, og det forøgede jo Spændingen og gav Festfornemmelser. Ak, som man kunde glæde sig til disse Kildemarkeder fra det ene Aar til det andet. Jeg var som Barn med til et Kildemarked [Medd. født 1844]. Fader, Moder og jeg kørte ved Middagstid hjemmefra i vores bedste Vogn, der var nyvasket og pudset i Dagens Anledning Da vi kom i Nærheden af Hjembæk, var der en Mængde Køretøjer og Fodgængere paa Vejene, og vi kørte udenom mangen god Bekendt. Ankomne til Byen staldede nogle Hestene ind hos Gaardmændene, medens andre lod dem æde Foderet af Vognene, som de bandt dem ved. Der var en hel Gade af bare Telte, thi Kjøbmændene fra Holbæk og Kallundborg stillede med deres Manufakturvarer³⁾, Guldsmedearbejde, Træsko o. s. v. En af Hovedartiklerne, som Kildemarkedet var berømt for, var: »Hjembæk Pottemagervarer«, Lerfade o. s. v. — der var ogsaa en hel Del Jydepotter Der blev danset i et Telt og paa en Gaard. Det var finest at danse i Gaarden ...«

Hos L a r s A n d e r s e n⁴⁾ meddeles, at der var meget at se paa Kildemarkedet, »og det var altid saa fornøjeligt. Paa Bakken oppe ved Kilden stod den

¹⁾ Indb. 9/8 1758, Tom. II, Bl. 152 (Landsarkivet).

²⁾ Chr. Olsen: Fra mine Forældres Hjem og Hjemegn (Fra Holbæk Amt 1922, 83).

³⁾ Ca. 1835 besøgte selv Modehandlere dette Kildemarked, meddeler J. H. L a r s e n (Holbæk Amt II, 66).

⁴⁾ Folkeliv i Ods Herred 1919, 46.

Dag en Kone med Drikkekar. Der var mange, som drak af Vandet, og de gav hende saa et Par Skilling derfor. Den blinde David gik der og spillede. En Pige, som ledede ham, sang tillige meget godt.« I en anden af Lars Andersens Optegnelser¹⁾ anføres, at der ved Kilden sad en »gammel Kone og drog Vand op. Hun fik 2 Skilling for Glasset. Til dette Marked kom Folk fra Odsherred, fra Kalundborg og Slagelseegnen. De dansede saa i Kildegaardens Øverste stue, Lo og Lade. 1855 blev Markedet sidst holdt paa Kildebanken. Senere holdtes det lige ved Hjembæk By, og 1882 var det der sidste Gang.« — K a r o l i n e G r a v e s²⁾ var som Barn med til Hjembæk Kildemarked omkring 1870. I hendes Skildring får man særlig mange Oplysninger om Markedshandelen, og Hovedparten af den skal derfor anføres her:

Kildemarkedet holdtes (o. 1870) »paa en Højde lige ved Byen; men tidligere holdtes det, efter hvad mine Forældre fortalte, ved en Udflyttergaard, som kaldtes Kildegaard den Markedet holdtes altid Skt.-Hans-Dag. Der kom mange Folk dertil, baade Folk, som købte, og Folk, som solgte. Der kom Vævere fra Odsherred, som holdt der med hele Vognlæs af hjemmenvævede Sager: Dynevaar, Lærred og Vadmel. Jeg hørte en af dem klage over, at Handelen gik saa trewent; det var bare dem med Gøgl, der gjorde Forretning, sagde han. Gøglet bestod nu ellers ikke af stort andet end en Karussel, en Taskespiller, der foreviste sine Kunster i et Telt, og saa en Dansebod. Der var en hel Gade med Telte paa begge Sider, hvor de handlende havde deres Varer i Ly, selv i Tilfælde af lidt Regn. En meget kendt Person ved dette Marked var en jødisk Købmand fra en af de omliggende Købstæder. Mange yndede at handle med ham; thi de paastod, at naar de blot forstod at prutte med ham, kunde de købe billigt der. Naar en bød ham Halvdelen af, hvad han forlangte for et Klædningsstykke, gjorde han først et vældigt

¹⁾ Folkeliv i Skippinge og Tudse Herreder, 33.

²⁾ Karoline Graves og Henrik Ussing: Ved Halleby Aa 1921, 140—42; jfr. smsts., 40 f.

Spektakkel, »om de mente, han havde stjaalet Tøjet« o. s. v. Lod saa vedkommende, som det var ham ligegyldigt, enten han fik Tøjet eller ej, og begyndte at gaa, kunde det godt ske, Jøden kom løbende bag efter ham og raabte: »Ja, saa tag det da, jeg taber Penge paa det; men nu skal du have det alligevel.« Andre, som ikke forstod at handle med ham, maatte naturligvis mange Gange betale lidt rigeligt; — han brugte nok samme Trafik hjemme i sin Butik. Der var Urmagere, hos hvem der foregik en livlig Handel med Lommeure. Hattemagere og Pibedrejere havde ogsaa god Søgning. Der var Kagebutikker, hvor særlig Honningkagerne fandt god Afsætning. Man kendte jo ikke mange Slags Kager i den Tid, saa Konditorkager, formede som Mænd, Koner, Grise og Hjerter, pyntede med farvet Sukkerstads, var noget, der stak Børnene i Øjnene. Der var Lotterier, hvor man »vandt hver Gang og aldrig tabte«, som Ejerner raabte. Der kom Skomagere helt ovre fra Fyn. Folk kunde hos dem købe billigt Skotøj; men det var ogsaa simple Varer. Humlekræmmere, hos hvem Husmoderen kunde gøre sit aarlige Indkøb af Humle, var ligeledes fynske. Fra de sydsjællandske Købstæder kom der Drejere med Rokke og andre drejede Sager. Der var Bødkere med stort Udvalg af Bødkertøj, Kar til Saltning, Vaske- og Bryggekar, Baljer, Spande, Bøtter, Kærner, Stripper, Ølkander og meget andet. Pottemagere kom med Krukker, Potter, Lertallerkener og Lurfade. Træarbejdere mødte med Mejereder, Slaaskafter og River. Her forsynede Karlene sig med Mejereder og Slaaskafter, som det altid tilkom baade Karle, Drengene og Husmænd selv at forsyne sig med. Der var altid en livlig Drøftelse og Prøven, om disse Redskaber nu ogsaa var passende græsfældet og faldt godt i Haanden. Særlig om det var en Begynder, der skulde forsyne sig, maatte de ældre staa ham bi med Raad og Daad; thi Arbejdet, der skulde udføres med Mejered og Slaaskaft, var i Forvejen strengt nok for en Begynder Lerne, som de ogsaa selv skulde skaffe sig, kunde de ogsaa købe her. Der var en Art, der kaldtes Taaderupper, som en Smed i Landsbyen Taaderup paa Sorøegnen forfærdigede; de var meget søgte. En anden Art kaldtes Engelskmænd og havde et bestemt Mærke; de var af meget fint hærdet Staal og var anset for nogle af de bedste. Der var en Mand, som havde truffet en god Sammensætning til at smøre paa Strygespaaner (til at hvæsse Lerne med). Han kom ogsaa til

Marked og forhandlede sine Varer og havde god Afsætning Der kom Kobbersmede med deres forskellige Slags Kedler og andet Kobbertøj. Blikkenslagere mødte med Kaffe-kander, Tragte, Dørslag og andet Køkkentøj. Blandt Teltene var der ogsaa 8-Skillings-Butikker, hvis Varers Pris svarede til Navnet; det var mest Legetøj, Lommeknive, Punge, Lommetørklæder o. lgn. Her kunde man gøre Indkøb til Markeds-gaver, som de, der blev hjemme og besørgede Malkningen og passede Kreaturerne, nødvendigvis maatte have. Det var almindeligt, at baade Mand og Kone, Tjenestefolk og Børn tog med til Marked, saa Husmanden og hans Kone maatte passe Hjemmet¹⁾. Langvejs fra kom Vogne strømmende til, og mange maatte gøre Holdt langt fra Markedspladsen, naar de var kommet lidt sent paa Gled; for saa var der ikke til at faa Plads til Hestene i Nærheden af Markedspladsen. Gøre Indkøb paa Markedet skulde man jo, selv om man godt vidste, at man mange Gange blev snydt. Om ringe Varer brugtes almindeligt Benævnelsen Markedskram. Hvis en Pige havde faaet en Kæreste paa Markedet, sagde man: »Det er Markedskram; det er der ikke meget Hold i.« Men der var ogsaa solide Ting for Pigen at faa. Her gjorde hun Indkøb af Dynevaar, Lagener og Sengefjer til at sætte Bo med. Her kunde hun næsten købe alle de Brugsgenstande, som var nødvendige i det forventede Hjem. Længe før Markedsugen glædede man sig til den; længe efter mindedes man den og snakkede om den. For at komme til Marked skrumlede man med Fornøjelse 2—3 Mil i en fast Vogn eller i en lang Vogn med Halmknipper til Sæde, med Madkurv og Ølbimpel og Brændevinsflaske. Paa en grøn Plads eller et andet egnet Sted bredte man Dækenerne ud og satte Madkurven med de store Stabler Smørrebrød derpaa. Madlysten var god og Sindet oplagt. For man-ges Vedkommende var det den eneste Udflugt hele Aaret; her traf man Slægt og Venner langvejs fra, som man ligefrem satte Stævne ved en saadan Lejlighed. Naar Maden var sat til Livs, gjaldt det at faa gjort sine Indkøb og søge omkring i Folkemængden for at finde dem, man i lange Tider havde glædet sig til at møde.« — —

¹⁾ Fra Reersø meddeler Thorkild Gravlund (Opt. i DFS.), at man hver Sommer havde en Fridag: Kæl-lerd a w e n. En sådan Fridag må sikkert have knyttet sig til alle Kildemarkederne, da jo så mange skulde med.

1910 meddeles i en Optegnelse¹⁾, at det tit var så småt med Vand i Kilden, at man fra Gården i dens Nærhed kort før St. Hans kørte nogle Tønder Vand hen og hældte i Kilden. Dette Vand ansås vist for at være lige så godt som Kildens eget Vand, og det betaltes da ogsaa til Konen, der øste det op med et Bæger.

I det ovenstående er meddelt alt væsentligt af de Oplysninger, jeg kender om Hjembæk Kildemarked. Da vi kun fra ganske få andre Kildemarkeder har ligeså fyldige Meddelelser som herfra, har det sin store Interesse at få disse Kildemarkedsbeskrivelser samlede hver især på et Sted, og det er dette, jeg har gjort her, trods det, at det fremførte har været trykt før — endog i Bøger fra de sidste Åringer.

Jomfruens Kilde (Tudsø Herred, Mørkøv Sogn) er en stensat Brønd ca. 8 Meter Nord for Vejen mellem Kildegård og Tvede. 1910 var Kilden helt overgroet af Ukrudt²⁾. Sagnet fortæller, at Kilden er fremsprunget på en adelig Jomfrus Grav. Jomfruen var blevet myrdet i Nærheden. På Graven groede røddligt Mos, der angaves at være farvet af den myrdedes uaftvættelige Blod. Til omkring 1850 stod på Vejskråningen udfør denne Plet et Trækors til Minde om Begivenheden³⁾.

Ved Jomfruens Kilde må have været et Kildemarked, thi i et kgl. Reskript af 14. April 1747 er nemlig udstedt et Forbud mod »de af Almuen i Sjælland vedtagne og selvgjorte Markeder, med aabne Boder og andet Køb og Salg paa Landet, saasom ved

¹⁾ DFS. 1906/31: 267. Endvidere: Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn 51. Bd. 1829, Sp. 364. Estrup: Tygestrup, 26 ff. E. T. Kristensen: Danske Sagn III, Nr. 1078. Trap¹ II, 479.

²⁾ DFS. 1906/31: 272.

³⁾ Both I, 134. E. T. Kristensen: Danske Sagn III, Nr. 1078. Fot. i DFS.

Kirkerup, Monstrup, Gieshøj og Mørke-Kilder samt slige Steder, [skal] være aldeles ophævede«. Dette bekendtgjordes hvert År i Almanakken. For-

Jomfruens Kilde i Mørkøv.

(Fot. i Dansk Folkemindesamling af Th. B. Bang.)

buddet hjalp åbenbart ikke det ringeste; thi i Året 1800 blev der atter grebet ind mod Kildemarkederne, specielt mod det i Kirkerup. (Fogtmanns Reskripter 5, I, 53 f. 6. X, 778 f.). Jeg har dog ikke Kendskab til yderligere Oplysninger om Markedet i Mørkøv.

Hellig Kilde (Løve Herred, Rerslev Sogn) fandtes »ude på Marken« og besøgtes 1762 af nogle få fattige St. Hansaften¹⁾. 1774 nævnes Besøgene som ophørte. Ved Kilden var opstillet en Blok²⁾.

¹⁾ Hofman VIII, 264.

²⁾ Danske Atlas VI, 245. Trap¹ II, 496.

Lunde Kilde (Løve Herred, Ruds Vedby Sogn) fandtes 1758 på Lundeborgs-Marken.

Helenes Kilde (samme Sogn) nævnes også 1758 og havde da sit Udspring på en høj Bakke i Galgemarken.

Esterkilde (samme Sogn) indeholdt 1758 det »bedste Vand i Landet« og fryste aldrig til¹⁾. Disse tre Kilder har måske ikke været ansete som hellige.

Ravne-Hullet (Løve Herred, Ørslev Sogn) nævnes 1755²⁾ og fandtes i Stenmose under Kragerupgård. Kilden gav meget Vand, »hvoraf en Del ved St. Hans Dags Tide sig skal betime. Den skal være meget dyb«.

Hellig [?] Kilde (Løve Herred, Findrup Sogn) fandtes på Herslev Bys Mark. Kilden besøgte forhen St. Hansaften af mange af Omegnens Beboere, som der forlystede sig med Dans og Musik³⁾.

St. Laurentii Kilde (Arts Herred, Refsnæs Sogn) fandtes i Præstegårdshaven. Kilden var i gammel Tid anset som Lægedomskilde og frøs aldrig til⁴⁾. Kirken, helliget St. Laurentius, blev tillagt særdeles helbredende Kraft i Sygdomstilfælde. Syge Mennesker blev ved Midnat under Tavshed ført tre Gange rundt om Kirken⁵⁾. Sognet hed førhen Ulstrup Sogn, hvorfor Kirken i Danske Atlas og i Trap⁶⁾ hedder Ulstrup Kirke, og i Danske At-

¹⁾ Indb. $\frac{5}{8}$ 1758 Tom. II, Bl. 10 (Landsarkivet) [Hofman VIII, 265.]. Both I, 146.

²⁾ Indb. $\frac{26}{5}$ 1755 til Thurah [Hofman VIII, 267. Danske Atlas VI, 247]. Trap⁴ II, 501.

³⁾ Medd. af J. H. Larsen, Midt. af forr. Årh., Afskr. i DFS. B 26: 291. Fot. i DFS.

⁴⁾ Danske Atlas VI, 219.

⁵⁾ Algreen-Ussing: Om Arts Herred, 22.

⁶⁾ Trap⁴ II, 516.

las meddeles da også, at Kilden ligger ved Kirkebyen Ulstrup.

K o n g s k i l d e r (A r t s Herred, Å r b y Sogn) var to Kilder med Karm om i Markskellet mellem Melby og Østrup. Ved disse Kilder skulde de gamle danske Konger have vandet deres Heste og Hunde, når de var på Jagt i Kallundborgegnen¹⁾.

H e l l i g K i l d e (A r t s Herred, S v a l l e r u p Sogn) fandtes på Skansebakken ved Bjerger ned mod Store Bælt. Indtil 1849 holdtes her et stort årligt Marked med Beværtning og Dans. Der forhandlede Klæder, Piber og Trætøj. Fra Gården, hvortil Kilden hørte, førte en Spadseregang ned til Kilden. Så længe Markedet holdtes, besøgte Kilden åbenlyst, dog efter Mørkets Frembrud. Efter Markedets Ophør besøgte den i Hemmelighed. Vand bares også hemmeligt hjem til syge. De Besøgende drak af Kilden, hvorved var opstillet en Blok. I sin Tid var der Plankeværk om Kilden, som smukt istandholdtes²⁾.

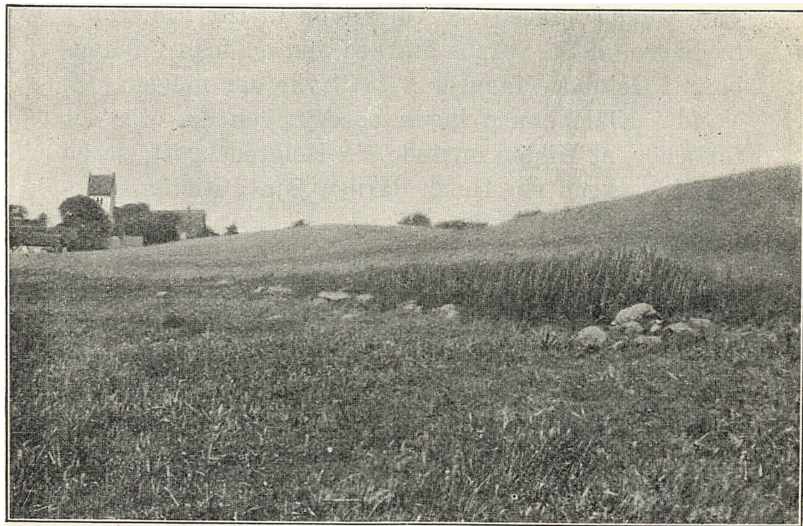
S t. S ø r e n s K i l d e (S k i p p i n g e Herred, H o l m s t r u p Sogn) er nu en Brønd med Cementlåg over Syd for Holmstrup Kirke på en Eng. Om denne Kildes Oprindelse fortæller Sagnet (opt. 1910): En Munk fra Antvorskov Kloster, som havde været i det hellige Land, sov ind på Grund af Træthed og Tørst, da han kom hertil. Da han vågnede, sprang en Kilde frem, hvori han kunde slukke sin Tørst. Kilden blev anset for hellig, og den blev besøgt af mange som Hjælp mod Sygdomme³⁾. Helligkilden er måske Årsag til, at der byggedes en stor og smuk Kirke tæt ved den i Året 1492; kanske den sidste før

¹⁾ Langebeks Exerpter 39. Uddr. efter Præsteindb. til Worm og Resen ved K. C. Uldall i DFS. 1906/31: 304.

²⁾ DFS. B 26 (Medd. 1893). Trap¹ II, 527.

³⁾ DFS. 1906/31: 315; Fot. smsts.

Reformationen. Her holdtes fire årlige Kildemarkeder, hvoraf de to holdtes den $23/11$ og $23/10$. Ved disse Markeder blev ført et vildt Liv; mange Skarns

St. Søren's Kirke i Holmstrup.

St. Søren's Kilde ved Stenene i Forgrunden til højre.
(Fot. i DFS.)

Folk forsamledes og bedrev »stor Synd med overflødig Drik, Mandslet og anden Uskikkelighed«, hvorfor Kristian 3. den $10/10$ 1552 skrev til Stiftslensmanden Hans Barnekow, at han skulde drage til Holmstrup og udtage af Kirken, hvad deri fandtes af Billeder og andet Afgudereri, hvortil Folket bad Bønner og ofrede Gæs, Lam og Høns¹⁾. 1568 forlagdes Markederne til Kallundborg. I Holmstrup Kirke fandtes i den katolske Tid gemt i Alteret nogle af St. Søren's Reliquier og et Led af én af hans Fingre, men »disse Helligdomme siges for 40 Aar siden at være bort-

¹⁾ Kancelliets Brevbøger 1552.

stjaalen af en andægtig Catholik«. Det var for disse Reliquiers Skyld, at P e d e r P a l l a d i u s fik Lejlighed til også at skælde ud på »døde Søffren i Holmstrop«, tilligemed en Del andre Helligdomme, hvortil Folk i den katolske Tid valfartede¹⁾. Hos Hofman²⁾ meddeles, at St. Søren's Marked »nu holdes i Callundborg i October Maaned«. 1843 var der meget godt Vand i Kilden, men ingen besøgte den da. Sagnet fortæller, at Kilden mistede sin Helbredskraft, da en Mand vaskede sin Hests dårlige Øje i Kilden. Hestens Øje blev raskt³⁾.

St. K a r e n s K i l d e (O d s Herred, H ø j b y Sogn) findes imellem Nykøbing og Egebjerg ud for Annebjerggårds Skov mellem Landevejen og Issefjorden. 1912 var Kilden en stensat Brønd, der var gravet i den nyeste Tid på samme Sted, hvor Kilden oprindeligt fandtes. Besøgstiden var St. Hansaften (medd. 1830 og 1912). Folk lå omkring Kilden og drak af Vandet. St. Hansaften dansedes på en ryddet Plads i Skoven, og der brændtes Blus. Ved Kilden var opstillet en Blok. Imellem Landevejen og Kilden fandtes »Graven«, en ophøjet, græsbevokset Plet, lidt mindre end en Menneskegrav. Der skal have været en Kirke ved Kilden⁴⁾. Museumsinspektør K a i C. U l d a l l mener (1920) at have set nogle få Murstensbrokker ved Graven; muligvis Rester af et Kapel. — I Trap⁴ II, 450 er nævnt en St. Karens Kilde og Grav ved Kildehusene i A s m i n d e r u p Sogn, M e r l ø s e Herred. Dette Asminderup må

¹⁾ Kirkh. Saml. II, 31 ff. D. Mag. 3 R. III, 221. Peder Palladii Visitatsbog, udg. af Lis Jacobsen 1925, 131, 212.

²⁾ VIII, 313 [Danske Atlas VI, 224 f.]; jfr. Dän. Bibl. II, 49.

³⁾ Museum VI, 9. Fra Holbæk Amt 1909, 134 ff. H. V. Clausen: Fra Holbæk Amt, 191 f. Trap⁴ II, 538. »Tidens Kvinder« 11/2 1924.

⁴⁾ Thiele¹ II, 30; Thiele² II, 34. J. H. Larsen: Ods Herred 1832, 77. Both. I, 114. Fot. i DFS.

St. Karens Kilde.

være forvekslet med Asminderup i Ods Herred, hvorfor Kilden og Graven anførte Sted i Trap må henlægges til Højby Sogn.

Thores Kilde (Nykøbing [?]) findes på en Klint nordligst i Odsherred, meddeler Thiele¹⁾, der

¹⁾ II, 24.

også formoder, at det er her, den tredje Søster (Thore) fra Sagnet om St. Helene Kilde i Tisvilde drev i Land, og måske er det denne Kilde, som for-dum er blevet opkaldt efter hin Søster. Dette kan dog ikke nærmere påvises, men i denne Sammenhæng skal gøres opmærksom på Stednavnet »Torsjorderne« efter den øde By Torup (ved Nykøbing), hvoraf der er fundet Hustomter. Måske har denne By givet Navnet til Kilden, eller måske har vi her en Thorskilde, som Svend Grundtvig antager det i sin Indledning til Folkevisen: Jomfru Thorelille¹⁾, hvor han nævner Thores Kilde i Ods Herred sammen med en »Hellig Thors källe« i Småland og en »gammel idololatria [Afgudshelligdom] om S. Thora« i Torrekov i Skåne. Om de nævnte Kilder oprindeligt har været viet Guden Thor, vides vel næppe.

St. Johannes Kilde (Ods Herred, Assnæs Sogn) fandtes på Næsegårdens Mark, hvor denne skyder ud i den udtørrede Lammefjord. Kilden, der var hellig, var forhen stensat, men er nu jævnet med Jorden; dog skal dens Plads endnu kunne påvises²⁾. I Trap⁴ II, 563 nævnes Kilden som St. Pouls Kilde, hvilket vist næppe er det rigtige Navn.

Korskilden (Ods Herred, Fårevejle Sogn) findes på Veddinge Mark. Kilden benyttes nu som Brønd, men tidligere skal der have stået et Kors og en Blok ved denne Kilde³⁾.

Samsø.

Else Made eller Hellig Kors Kilde (Tranebjerg Sogn) fandtes i Havkanten ved

¹⁾ DgF. Nr. 102. Jfr. Trap⁴ II, 439.

²⁾ DFS. 1906/31: 338.

³⁾ DFS. 1906/31: 339. Trap⁴ II, 569.

Fuglemarkerne under Pillemark. Vandet vældede frem i et Hui mellem 3 eller 4 store Sten, der stod i Firkant. Under Højvande overskylledes Kilden, der nu skal være fyldt med Rullestene og jævnet; men omkring 1830—40 holdtes den endnu ryddelig for Tang og Sten. Til denne Kilde knytter sig et Sagn, der indeholder Lån fra Sagnene, som er knyttet til St. Helene Kilde på Nordsjællands Kyst. Et Mennekelig («den hellige Mand»; «det hellige Menneske») drev i Land og fandtes med Hovedet liggende mellem de nævnte store Sten. Da Liget løftedes, fremsprang Kilden. Til Liget var bundet et gyldent Krucifix. Fire Heste kunde ikke trække Liget hverken til Tranbjerg eller Koldby Kirke, men to Heste kunde let trække det til Onsbjerg Kirke¹⁾, hvor det blev begravet på Kirkegården. Kirken hed siden »Hellig Kors Kirke«. På en Trætavle i Koret i Onsbjerg Kirke er nemlig påfæstet et lille forgyldt Krucifix af Kobber fra o. 1200. På Tavlen står en Indskrift fra 1596, der beretter ovennævnte Sagn. Hos Resen findes en Tegning af Korset med et liggende Kvindeligt under, støttende sig til Albuen²⁾. Fra nyere Tid³⁾ meddeles, at det hellige Menneske skal være kommet sejlene på »Sælstenen« eller »Sejlstenen« (jfr. St. Helene, der også kom sejlene på en Sten) eller også på en svær Egebjælke, som blev skåret itu og anvendt ved Bygningen af et Hus i Pillemark⁴⁾. Else Made Kilde besøgtes til o. 1850—60 d. ²³/₁₀ som Helligkilde,

¹⁾ Resen: Atlas Danicus V, 435 f. [Thurah: Beskr. o. Samsø 1758, 28; Thiele² I, 237; E. T. Kristensen: Danske Sagn III, Nr. 582]; jfr. Danske Atlas II, 426 og August F. Schmidt: Danmarks Helligkilder 1926, 83 f.

²⁾ Pontoppidan: Marmora Danica II, 189.

³⁾ Danske Sagn III, Nr. 583—85; smsts. Nr. 1082—85.

⁴⁾ Skattegraveren I, Nr. 116.

⁵⁾ DFS. 1906/2 c, 737 f. Endvidere: Museum VI, 11. Samsø Stednavne 11,16. Trap⁴ II, 582.

og tillige af en stor Flok unge. De svage drak af Vandet, tog en Flaskefuld med hjem og ofrede Penge og Klæder ved Kilden. Nissen-Ramten meddeler i sit Håndskrift fra o. 1893 i Nationalmuseets 2. Afd. (Nr. 169), at Krucifixet i Onsbjerg Kirke bares ned til Kilden, hvor det lagdes under Stenene; man drak af Vandet og fyldte Flaskerne, derefter bares Krucifixet tilbage til Kirken, hvor Folk ofrede til de fattige. Det meddeles dog også, at Folk ikke gik ned til Kilden Valborg ($\frac{30}{4}$) eller St. Hansaften, da der brændtes Blus hine Aftener. Det må åbenbart være Else Made Kilden, som i Sommeren 1925 blev fundet udfor R. J. Østers Lod i Strandkantens Højvandslinje under Pillemark. Kilden blev da oprenset af Jens Reber Mortensen, og man fandt, at den havde været omgivet af en Trækarm, bestående af en udhulet Egestamme ca. 1 Meter i Diameter, der var nedsat i Kilden. Lærerne Schiøth og Bertel Madsen undersøgte Kilden og sendte Meddelelse om Fundet til Nationalmuseet¹⁾.

K o r s k i l d e (N o r d b y Sogn) Nord for Nordby, nævnes hos Thurah 1758²⁾ som en hellig Kilde.

I det foranstående er meddelt de Oplysninger, det er lykkedes mig at finde om Holbæk Amts 26 Hellegilder. Trods mine Eftersøgninger tror jeg ganske sikkert, at der må findes endnu flere trykte og utrykte Meddelelser om Emnet, ligesom stedkendte Folk vel sagtens yderligere må kunne udfylde vor Viden om de omtalte Kilder. Jeg tænker i denne Forbindelse særlig på Nordvestsjælland's Folkemindesamler, L a r s A n d e r s e n i H ø v e, hvis Fortjeneste det jo er at have fremdraget så meget om hin

¹⁾ Samsø Flkbl. $\frac{26}{4}$, 1925.

²⁾ Beskrivelse over Samsø, 19 [Trap' II, 585]. Smlgn. Danske Sagn III, Nr. 584. Samsø's Stednavne, 104 (K a s k i l d e).

Landsdels Folketro og Folkeliv. Forøvrigt modtages Rettelser og Tilføjelser med Taknemmelighed af Dansk Folkemindesamling, Kgl. Bibliotek, København K.

I Noterne vil man se, hvorfra Oplysningerne om Kilderne er hentede. En Del af det utrykte Stof — mest fra Nutidstradition — findes i Dansk Folkemindesamlings Arkivkapsel 1906/31 og i Evald Tang Kristensens utrykte Sagnsamling samstedts III² B 26 (forkortet i Noterne til DFS. 1906/31, B 26). Det øvrige utrykte Stof — hentet fra ældre Indberetninger — findes i Rigsarkivet, Landsarkivet (Sjælland), Nationalmuseet og det Kgl. Bibliotek. I disse gamle topografiske Håndskrifter, der ofte vanskeligt findes af Lokalhistorikere, er der gerne en Del historiske Oplysninger af ikke ringe Betydning vedrørende de respektive Sogne, og jeg tør derfor tro, at nogle af de anførte Henvisninger i Fremtiden — Tid efter anden — vil kunne være til lidt Nytte ved Udarbejdelsen af topografiske Skrifter.

Til Kilderne i Ondløse og Tranebjerg Sogne er Materialet mangeartet og i flere Tilfælde indbyrdes uoverensstemmende — selv fra samme Tidsrum —, hvorfor det har faldet lidt vanskeligt både at få alle positive Træk med og samtidig give Fremstillingen en overskuelig og kortfattet Form.

Læsere, der ønsker at vide mere Besked om hellige Kilder og Kildedyrkelsen i Almindelighed, kan henvises til min Bog: Danmarks Helligkilder (»Danmarks Folkeminder« Nr. 33. Schønberg 1926. 159 S.) [jfr. »Fra Holbæk Amt« 1925, 171], hvor Listen over Holbæk Amts Helligkilder findes Side 116—118.

A u g u s t F. S c h m i d t.

Formanden for »Historisk Samfund«, Kammerherre, Greve *Aage Brockenhuus-Schack*, sendte til Generalforsamlingen den 7. Februar Meddelelse om, at han paa Grund af Bortflytning fra Amtet ønskede at udtræde af Bestyrelsen.

Greven afløste i 1917 Borgmester N. E. Hansen som Formand og har i de ni Aar virket som en meget interesseret og forstaaende Leder af Historisk Samfunds Arbejde. Vi har derfor modtaget Meddelelsen om Grevens Fratrædelse med dyb Beklagelse.

Paa Generalforsamlingen vedtoges det at udnævne Greven til Æresmedlem som Tak for udmærket Arbejde i Historisk Samfunds Interesse.

HISTORISK SAMFUND I 1925

Den lille »Aarbog«.

Det er sikkert med nogen Forbavselse, at vore Medlemmer nu modtager dette lille Hefte i Stedet for den almindelige Aarbog. Det skyldes den Omstændighed, at Kredslæge Møllers Bog om Folkedragterne først vil kunne leveres hen paa Sommeren, og Styrelsen har da besluttet at udsende en lille Bog paa et Par Ark nu i Foraaret som en foreløbig Levering til Medlemmerne. Hermed følger ogsaa Stemmesedlen, som bedes udfyldt og indsendt snarest. Medlemskortet kommer derimod først med »Folkedragterne«, der jo som før meddelt udsendes med Postoprævning paa det for i Aar forhøjede Kontingent, 4 Kr.

*

Aarsmødet afholdtes Søndag d. 8. Februar paa Hotel Postgaarden i Holbæk. Efter et Styrelsesmøde Kl. 2½ fulgte Generalforsamlingen, der var godt besøgt. Formanden, Grev Brockenhuus-Schack, bød velkommen, og derefter aflagde Kommunalærer Thomsen Beretning og Regnskab, som godkendtes. Til den skriftlige Afstemning om Styrelsesvalg foreslog Generalforsamlingen Kredslæge Møller, Forstander Nylev og i Stedet for Forf. Th. Gravlund, der ikke ønskede Genvalg, Kommunalærer Meyer, Nykøbing. Revisorerne genvalgte.

Ved det offentlige Møde Kl. 4 talte Redaktør, cand. mag. Gunnar Knudsen om Stednavnene paa Holbækegnen. Der var ca. 80 Tilhørere.

Derefter fortsattes Styrelsesmødet, hvor man forhandlede om et Samarbejde mellem Historisk Samfund og »Danmarks Folkeminder« om i Fællesskab at udgive Kredslæge Møllers Værk om nordvestsjællandske Folkedragter.

— Paa et Styrelsesmøde d. 27. Febr. vedtoges det at overtage Organisationen af Landsindsamlingen til Nationalmuseet for Holbæk Amts Vedkommende. Sty-

relsen dannede en Amtskomit , suppleret med Sparekasse-direktør, Overretssagfører Ulrich, Holbæk, som Hovedkasserer. Organiseringen skulde ledes af Kommunalærer Thomsen.

— Ved Styrelsesm det d. 18. Maj toges Bestemmelse om, at Sommerudflugten skulde gaa til Køge dette Aar.

Sekretæren gav Oplysninger om Resultatet af Sogneindsamlingen, der var afholdt d. 9. Maj. Paa Grund af Arbejdsstandsningen udsattes den for Holb ks og Kalundborgs Vedkommende til Efteraaret.

*

Sommerudflugten

til Køge d. 21. Juni var meget vellykket og havde samlet 208 Deltagere. Kl. 1 talte Mag. Chr. A. x. Jensen i Museets hyggelige Gaard om Byens Historie, hvorefter Museet forevistes. Kl. 2 samledes man i den prægtige gamle Kirke, hvor Mag. Jensen forklarede Byningens og Inventarets Historie. Derefter spadserede Deltagerne under Magisterens Førerskab gennem Byen, forbi flere karakteristiske Bindingsværks-gaarde ud gennem Gml. K gegaard's Have til Grundtvigs Grav paa Køge Aas, hvor Forstander Povl Hansen holdt et smukt Foredrag om Grundtvig og hans Hustru, Frk. Carlsen fra Gml. K gegaard. De fleste af Tilhørerne aflagde derefter et kort Besøg i Gravkammeret, hvor Grundtvig hviler.

Kl. 6 var der Fællesspisning paa Jernbanehotellet (ca. 80 Deltagere). Her bragte Kommunalærer Thomsen de to Foredragsholdere en Tak for de smukke Foredrag og rettede tillige en Tak til Sparekassedirektør Bülow, Køge, som havde ydet værdifuld Hjælp ved Turens Tilrettelæggelse. Forstander Povl Hansen talte for Sekretæren, Mag. Chr. Jensen takkede Historisk Samfund for det smukke Resultat, Indsamlingen til Nationalmuseet havde givet hidindtil, og efter endnu et Par Taler af Dir. Bülow og Sekretæren hævedes Bordet, og man gik til Toget.

Vejret var godt og Turen vellykket, selv om Programmet maaske var temmelig righoldigt.

*

Ved den skriftlige Afstemning til Styrelsesvalget, sluttet 1. Juli, var der afgivet 42 St. paa Kredslæge

Møller, 40 St. paa Forst. Nylev og 36 St. paa Kommunelærer Meyer. Disse var altsaa valgt. Derefter havde Th. Gravlund 2 St. og Postmester v. Eyben og Kbmd. K. Olsen hver 1 St.

*

I Tudse og Asminderup Kirker ved Holbæk har Historisk Samfund ladet ophænge indrammede Forklaringer til Kirkernes Kalkmalerier og Inventar.

*

Ved et Styrelsesmøde d. 24. November aflagde Sparekassedirektør Ulrich og Kommunelærer Thomsen Beretning om Indsamlingen til Nationalmuseet.

Det var lykkedes at danne Lokaludvalg i de allerfleste Sogne. Foredragsmøder, for at oplyse og agitere for Sagen, afholdtes ca. 35 Steder; det største i Holbæk, hvor der var samlet over 500 Tilhørere. Forskellige Talere havde godhedsfuldt stillet sig til Raadighed, saaledes skal her nævnes Forstander Povl Hansen, Kredslæge Møller, Forstander Nylev, Højskolelærer Grønborg, Forf. Thorkild Gravlund samt Mag. Chr. Ax. Jensen, Arch. C. M. Smidt og Mag. Vict. Hermansen.

Paa Bidragslister i Dagbladene er de enkelte Sognes Bidrag anført; Beløbene varierer meget, fra en Snes Kroner og op til 6—700 Kr. I Holbæk indkom 3149,00 (fra 1080 Bidragsydere), i Kalundborg 2118,00 (fra 641) og i Nykøbing 775,00 (fra 194 B.). Paa Samsø indsamlede Overretssagfører Garde ca. 1660 Kr. og indsendte dem direkte til Hovedkontoret i København. — Ialt gav Indsamlingen i Holbæk Amt ca. 21,000 Kr. fra ca. 11,000 Bidragsydere. Udgifterne var kun nogle faa Hundrede Kroner.

Styrelsen besluttede at lade Beløbet blive staaende i »Holbæk Amts Sparekasse« til 5¼ pCt. Rente og indsende Sparekassebogen til Hovedkassereren, Bankdirektør C. C. Clausen.

Historisk Samfunds Udlæg til Porto, Telefon m. m. under Indsamlingen, ca. 100 Kr., blev som kvitteret Regning overgivet til Dir. Ulrich.

For Øjeblikket raader Nationalmuseumsfondets Konto i Sparekassen over 19,923,41 Kr. (m. Renter pr. 11/2 26).

— Hele Landsindsamlingen gav ca. 1¼ Mill. Kr., og denne betydelige Sum ligger til Disposition den Dag, da d'Hrr.

Politikere paa Christiansborg endelig tager Sagen op til Afgørelse, denne Sag, der er saa let at gennemføre, fordi den er »upolitisk«, idet hele Folket ønsker en snarlig Løsning af Museets Boligforhold, og fordi der jo allerede er Penge nok til at begynde med, og endelig fordi der ingen Strid bliver om, hvor Museet skal ligge, idet man sikkert er klar over, at det bør brandsikres, ombygges og udvides paa det Sted, hvor det nu ligger, det gamle skønne »Prinsens Palæ«.

*

Formandsskifte og Valg.

Ved Generalforsamlingen i Aar, d. 7. Febr., forelaa Meddelelse fra Formanden, Grev Brockenhuus-Schack, om, at han flyttede fra Bjergbygaard ind til Holte og derfor ønskede at udtræde af Styrelsen. Generalforsamlingen vedtog at sende Greven et Telegram med Tak for udmærket Arbejde og udnævne ham til Æresmedlem.

Indtil videre fungerer Kredslæge Møller som Formand. Som hosfølgende Stemmeseddel viser, skal der i Aar vælges fire Styrelsesmedlemmer. Generalforsamlingen indstillede:

1) Højskolelærer Jensen, 2) Læge E. Tulinius, 3) Redaktør Kofod Larsen, 4) Godsejer Paul Dahl, Holbæk Slots Ladegaard, 5) Gaardejer J. Gabriel Jensen, Aagerup, og 6) Frøken Signe Wiggers Hansen, Holbæk.

Det vedtoges at forhøje Kontingentet i Aar til 4 Kr.

Som mer mødet afholdes saa vidt muligt paa Tersløsegaard en Søndag i Juni, sammen med Sorø Amts hist. Samfund.

*

Medlemsantallet er i 1925 steget fra 1027 til 1051; deraf er dog de 36 Subskribenter.

*

Af Hensyn til det vigtige Styrelsesvalg i Aar beder vi indtrængende vore Medlemmer udfylde og indsende Stemmesedlen. Helst straks efter Modtagelsen!

Albert Thomsen.

UDDRAG AF REGNSKABET FOR 1925

I n d t æ g t:

Kassebeholdning fra 1924 + Renter	Kr.	293,26
Tilskud fra Staten	»	400,00
do. fra Holbæk Amt	»	200,00
do. fra Holbæk Amts Sparekasse	»	200,00
do. fra Sparekassen for Holbæk og Omegn	»	100,00
do. fra Holbæk Byraad	»	50,00
Holbæk Havnekasses Bidrag til Smiths': »Holbæk Havn«	»	250,00
Aarsbidrag fra Medlemmerne (+ Porto)	»	3294,45
Indtægter ved Salg af Skrifter o. l.	»	314,90
Sommerudflugten til Køge, 208 Deltagere	»	208,00
	Kr.	5310,61

U d g i f t:

Betalt a conto i Trykkeriet	Kr.	2000,00
Clicheer	»	203,05
Bogbinderen for Hefthing	»	214,00
Forfatterhonorar	»	498,00
Aarbogens Udsendelse m. m.	»	410,60
Udgifter ved Aarsmødet	»	115,55
do. ved Sommerudflugten	»	205,00
do. ved tre Styrelsesmøder	»	36,50
Sekretærens Honorar	»	300,00
Sekretærens Telefon, Porto, Rejseudlæg m. m.	»	196,04
Expeditionen (Frk. Wiggers Hansen)	»	150,00
Dansk historisk Fællesforening	»	72,52
Diverse Udgifter	»	73,79
Kassebeholdning	»	835,56
	Kr.	5310,61